№ 51 Մարտի 20 (Ապրիլի 1) 1881 Մարտի 20 (Ապրիլի 1) № 51

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ. կէս տարվանը 6 րուբլ:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.
Բաժանորդագրութիւնը դիմում են ադրեսի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է ամեն օր 10—2 ժամ
(բացի կիրակի եւ տօն օրերից)
Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:
Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Թիֆլիսի փոխադարձ կրեդիտի ընկերութիւն.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Մոսկվայից. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Յունաստան. Օտար լրագիրները հանգուցեալ կայսրի մասին. Ֆրանսիա.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Մեր ժողովրդական գրականութիւնը.

ԹԻՖԼԻՍԻ ՓՈԽԱԴԱՐՁ ԿՐԵԴԻՏԻ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ներկայ տարվայ վերջում կը լրանայ մեր քաղաքի փոխադարձ կրեդիտի ընկերութեան տասը տարվայ շրջանը:

Ինչպէս յայտնում է ընկերութիւնը իր յայտարարութեան մէջ, ներկայ մարտ ամսի 22-ին լինելու տարեկան ընդհանուր ժողովի մէջ, մի յանձնաժողով, որ ընտրված է եղել 1880 թւի մարտի 20-ի ընդհանուր ժողովի մէջ, կը ներկայացնի իր զեկուցումը ընկերութեան կանոնադրութեան մի քանի նշանաւոր կէտերի փոփոխութեան մասին:

Երբ 1872 թւին հիմնվեցաւ Թիֆլիսի փոխադարձ կրեդիտի ընկերութիւնը, նա ընդունեց այն կանոնադրութիւնը, որ այն ժամանակ ընդհանուր էր Ռուսաստանում եղած փոխադարձ կրեդիտի բոլոր բանկերի համար: Այն ժամանակից յետոյ այդ տեսակ հիմնարկութիւնների օրինակելի կանոնադրութիւնը նշանաւոր փոփոխութիւնների ենթարկվեցաւ, բայց մեր քաղաքի փոխադարձ կրեդիտի բանկը պահպանեց սկզբնական կանոնադրութիւնը, առանց մտցնելու այն փոփոխութիւնները, որոնք նօրմալ ասված կանոնադրութեան մէջ մտցրած են եղել:

Տաս տարվայ ընթացքում Թիֆլիսի փոխադարձ կրեդիտի ընկերութիւնը բաւական օգուտներ տուեց մեր քաղաքի ֆինանսական և առևտրական շրջանների գործունէութեանը, բայց, պէտք է խոստովանել, նա չը ստացաւ այն նշանակութիւնը, որ կարելի էր սպասել երբ նա հիմնվում էր, չը վայելեց այն ժողովրդականութիւնը, որ կարող էր վայելել, եթէ տարածէր իր գործունէութիւնը աւելի մանր կրեդիտի պահանջ ունեցողների մէջ:

Դեռ երբ որ նոր էր հիմնվում այդ ընկերութիւնը մենք յայտնեցինք մեր միտքը առանձին յօդուածով, որի մէջ յոյս էինք յայտնում որ մեզ մօտ հիմնվող այդ բանկային հիմնարկութիւնը գլխաւորապէս ի նկատի կունենայ միջին և մանր կրեդիտի մէջ կարօտութիւն ունեցողներին:

Բայց դժբաղդաբար այսպէս չեղաւ. տաս տարվայ ընթացքում մեր փոխադարձ կրեդիտի բանկը իր համար նպատակ էր դրել նպաստել իր փոխատուութիւններով գլխաւորապէս խոշոր կրեդիտի մէջ պահանջ ունեցողներին, իսկ ամեն տեսակ աշխատանք կրող, մանր կրեդիտի մէջ պահանջ ունեցող բազմութիւնը չը կարողացաւ մասնակից լինել այդ ընկերութեան գործունէութեան մէջ և դարձեալ մնաց այն վաշխառուների ճանկերում, որոնք հարստահարում են աշխատողին, նրան թէ ահագին տոկոսներով փող տալով, և թէ ուրիշ կողմից անչափ տոկոսներ տալով նրա խնայողութիւններին:

Եւ շատ անգամ նոյն իսկ այն անձինք, որոնք համեմատաբար էժան կրեդիտ էին վայելում փոխադարձ կրեդիտի բանկում, իրանց կողմից մեծ տոկոսներով փոխ էին տալիս մանր աշխատողներին բանկի մէջ էժան տոկոսներով վեր առած գումարները:

Մի խօսքով մեր քաղաքի մանր աշխատողների բազմութիւնը տաս տարվայ շրջանում ոչինչ օգուտ չը տեսաւ փոխադարձ կրեդիտի ընկերութեան հիմնարկութիւնից: Նրա առած շահը, նրա ունեցած օգուտը մնաց դարձեալ մեր ունևոր փոքրամասնութեան արտօնութիւն:

Մենք չը գիտենք թէ ինչ տեսակ կը լինի ներկայ մարտի 22-ի ընդհանուր ժողովին մի տարի առաջ ընտրված յանձնաժողովի զեկուցումը, բայց չենք կարող մեր ցանկութիւնը չը յայտնել, որ կանոնադրութեան մէջ արած փոփոխութիւնների շարքում մտցրած լինեն այն կարևոր կէտերը, որոնք այսուհետև թոյլ տային քաղաքիս փոխադարձ կրեդիտի բանկին նպաստող լինել ոչ թէ միայն մեր ֆինանսական և առևտրական բարձր և միջին դասակարգերի համար կրեդիտը վայելելու, բայց և միջոց տային և քաղաքիս մանր աշխատողների ահագին մեծամասնութեանը վայելելու այդ կրեդիտը:

Տեսնենք մարտի 22-ի տարեկան ընդհանուր ժողովը ինչ վճիռ կը տայ մեր առաջարկած հարցին:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՄՈՍԿՎԱՅԻՑ

Մարտի 12-ին

Շտապում եմ հաղորդել ձեզ այն երեք զուտ հայկական հիմնարկութեանց մասին, որոնք վերջերս հաստատվեցան անհատների կողմից և որոնց բարերար ազդեցութիւնը համայնքային ուսանողութեան վրայ շատ մեծ է լինելու.

Ամսիս 16-ին բացվեցաւ է Մոսկվայի համալսարանի ուսանողական ճաշարանը (кухмистерская). Յայտնի է, որ վերջին ժամանակներս ուսանողների թանգութիւնը առանձին ծանրութեամբ ճնշեց և ճնշում է մանաւանդ քաղա-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԷԹՆՈԼՕԳԻԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ.

«Великій врагъ знанія не ошибка, а бездѣйствіе.»

(Գիտութեան մեծ թշնամին սխալմունքը չէ, այլ անգործութիւնը)

Бокль. Ист. Цив. Анг. Т II. гл. 6 стр. 452.

I. Երգարանների գրութիւնը

—

Մեր գրականութեան մէջ արդէն դուրս եկան մի քանի երգարաններ. Դուք կը տեսնէք «Մուսայք Հայաստանի», «Քնար Հայկական», «Սոխակ Հայաստանի» և այլ բարձր վերնագիր կրող երգերի ժողովածուներ. Ինչպէս երևում է, այդ ժողովածուների կազմողները, տալով իրանց աշխատանքներին այսպիսի հաչակաւոր ճոխ անուններ, կամենում են, եթէ կարելի է այսպէս ասել, նրանց հայացնել, ազգայնացնել.

Ինչպէս կարելի է հայոց երգարանը չը կոչել «Սոխակ», «Քնար», կամ «Մուսայք Հայաստանի». Ինչպէս կարելի է արհամարհել սոխակի մեղմ երգը կամ անոյշ ձայնը. Եթէ երգարանի պոչիցը չը կտրենք «Սոխակ», «Քնար» և «Հայաստան» բառերը, ուրիշ անունով ժողովածուները հայոց երգարանի տիտղոսի արժան չեն կարող լինել ու հայ մարդու սրտի զգացմունքները չեն կարող արտայայտել. Վեր առէք, ընթերցող, այդ ժողովածուներից որը ցանկանում էք և ձեր աչքի առաջին կը բացվի մի հիանալի բանաստեղծական աշխարհ. Դուք կը տեսնէք, ինչպէս պ. Գ. Գուլեանը իւրեն նստելու համար պատրաստած, թև թևի տուած սղոխների քայլերով ճեմում է, ինչպէս պ. Շ.....նը հալ ու մաշ է լինում իր անողորմ ու քարասիրտ սիրեկանի առաջ, ինչպէս հայ ազգասէր երիտասարդը օտար հեռանում, հեռի Հայաստանից, մերժում է գեղեցիկ ընկերուհիների համբոյրը և սէրը, պահելով իր սիրտը—մարդկային ամենաթանկ գանձը—հայ աղջկայ համար, որի պատկերը հալածում է նրան ամեն տեղ և երևում է մինչև անգամ կարմիր գինով լիքը բաժակում. Վերջապէս կը տեսնէք ինչպէս հայոց լիրիկ բանաստեղծը կանգնած այս չքնաղաւոր ու զգայուն (сентиментальный) բանաստեղծական աշխարհի վրա և չը գտնելով մի միխիթարանք հայոց ներկայ կեանքի մէջ, այդ պատճառով է թափում հին Հայաստանի աւերակների և փառաւոր անցեալի վրա և իւրաք սուգը կորցնում է իր առանց հէն էլ նուազած և թափանցով լեզը արցունքը. Տեսնում էք, ընթերցող, որքան ազգասիրութիւն, որքան բանաստեղծութիւն և զգայուն (сентиментальный) սէր են պարունակում իրենց մէջ մեր երգերի ժողովածուները.

Եթէ դուք ճշմարիտ հայ էք, խոստովանեցէք, որ դուք էք պահում չորեքշաբթի ու ուրբաթ, սիրում էք տաւիղ ու փչալ, ուրախացէք և զուարճացէք այս տեսարանով. Ասացէքն փառք տալով, որ նա չէ գրկել մեր ազգը բանաստեղծական տաղանդից.

Բայց եթէ կամենաք գիտելով լինել երգարանների, կազմել մի գաղափար մեր ժողովրդական բանաստեղծութեան մասին, կամենաք օրինակի համար իմանալ՝ ինչպէս է սիրում ու ատում մեր ռամիկ ժողովուրդը, ինչպէս է գիւղացի երիտասարդը քաղում առաջին համբոյրը իր սիրածի արևից այրված և մրթնացած թշերից,—դուք շատ քիչ բան կարող էք գտնել մեր ժողովածուների մէջ. Նմանապէս, եթէ մի իրաւաբան-կանոնագէտ (աղգագէտ) կամենայ այդ ժողովածուների օգնութեամբ ուսումնասիրել մեր ժողովրդական կեանքը բացի բանաստեղծական, գիտական թէ ծիսական, վիպագրական և վերջապէս իրաւաբանական-կանոնագիտական կողմից,—նրա աշխատանքը կրկին ապարդիւն կը լինի. որովհետև մեր ժողովածուները չեն պարունակում իրենց մէջ բաւականին նիւթեր. Ճշմարիտ կան մի քանի երգեր, բայց նրանք ժողովված են առանց քննադատութեան, առանց կրիտիկայի և մինչև անգամ լեզվիկայի.

Ինչպէս երևում է մեր ժողովածուների պատասխանի կազմիչները ենթարկված են մի և նոյն ցաւին, որով տանջվում են մեր իրաւաբանները. Ինչպէս այս վերջինները զուրկ ծուլութիւնից, զուրկ անընդունակութիւնից և վերջապէս բժշկութիւնից պախարակելի անտարբերութեամբ են նայում մեր ազգային իրաւաբանական կեանքին,—չեն ուզում ուսումնասիրել մեր ժողովրդական «կանոնները» կամ ինչպէս ռամիկ ժողովուրդն է անուանում «մեծաւոց (մեծաց) դիրքը» (обычное право), ադաթները, ծէսերը,—նմանապէս էլ մեր երգարանների կազմիչները անհոգ են համարում ուշադրութիւն դարձնել մեր ժողովրդական բանաստեղծութեան վրա, ինչպէս հարկն է.

Երբ կը թերթենք մինչև վերջը բոլոր գոյութիւն ունեցող թղթածները ու նուագարանները, որոնց անունով մեծարում են մեր ժողովածուները, գուցէ մի ժամանակ արժանանանք տեսնել, փոխանակ «Սոխակ»-ի, «Քնար»-ի, «Աղաւնի Հայաստանի» կամ «Զուարճալ Հայկական»-ների. Դուցէ այն ժամանակ մեր երգարանները նուագեն հայ բարբառով, զուարճացնելով մեր նուրբ ականջները, որովհետև «ագատը», «զուռնէն», «թմբուկը» կամ «նաղարէն» աւելի հայկական են, քան թէ օրինակի համար Մուսայք. որոնց մեր երգարանների ազգասէր կազմողները, քաշ տալով Արեւմտեան առանձնանութեան ոգալմից, բերում են Հայաստան, որի հետ անունը և ոգորմելի մուսայք ոչինչ կապ չունեն.

Այս նկատողութիւնից յետոյ գառնանք մեր ժողովրդական կեանքին. Հայ ռամիկ ժողովուրդը ինչպէս և ամեն ազգ ունի իր գրականութիւնը. Ժողովրդական գրականութիւնը կազմվում է հետևեալ մասերից.

I. Բանաստեղծական, որը կազմում են զանազան երգեր պատմական-հերոսական, ծիսական, լիրիկական (лирическій), երգիծական և այլն.

II. Առածներից, ասացուածներից, առակներից, որոնք վերաբերում են ժողովրդի պատմութեանը և առհասարակ անցեալին.

մի չափաւոր գաւաթ և որանց չարքում—ուսանողներին, որոնցից 3 հազար ուսանողներից՝ 2 հազարը՝ կարելի է ասել՝ կարօտ է և հացի. հաց է կարողանում իր աղքատիկ հացով՝ ձեռք բերելով ընդամենը ամսական 20—25 րուբլ (երբեմն էլի պակաս)։ Վերջերս և արժանաւոր ճաշարանի կարօտութիւնը վաղուց զգալի էր չքաւոր ուսանողների համար։ Դեռ 1872 թ. փորձ փորձեցին մի փոքր ս ե ղ ա ն ա տ ո ւ ն (столовая) բաց անել 2 կամ 3 հարիւր մարդու համար. բայց այդ փորձը մի տարի էլ չը տեւեց բանդվեցաւ. Նկատեցին ինչ որ ա ն վ ա յ ե լ և ա ն բ ա ր ե կ ա ն ա ս դրամներ... Վերջապէս ներկայ լուսաւորութեան մինիստրի օրով միայն թոյլ տրվեցաւ համալսարանի ուսանողներին բանալ ուսանողական ճաշարան՝ իրանց—ուսանողների անմիջական կարգադրութեամբ և կառավարութեամբ։ Այդ ճաշարանի համար դեռ անցեալ տարուան ներկայացուցին տուին և բաւականին փող ժողովեցին. բայց դրանից նոյն իսկ նպաստից համապատասխանութիւն եղաւ ուսանողների մէջ.—Գոնէ այժմ ուսանողը կարող է կուշտ փորով հաց ուտել և ուտել միս—այլ ոչ թէ Աստուած գիտէ ինչպիսի քիմիական խառնուրդ.... ճաշարանի բացման օրը կը լինի վճռական։

Երկրորդը ուսանողական ը ն թ ե ր ց ա ր ա ն ն է (читальня)։ Ճշմարիտ է, թէև համալսարանը ունի մատենադարան և Պետերբուրգի հասարակական մատենադարանից (публичная библіотека) յետոյ ամենահարուստ Ռուսաստանի մէջ. բայց նախ՝ մատենադարանում նստել—կարդալ չէ կարելի (բացի 3 ժամից) և երկրորդ՝ մատենադարանը չէ ստանում ամսագիր լրագիրները։ Այս պատճառով դեռ անցեալ տարի խորհուրդ ծագեցաւ բանալ ուսանողական ընթերցարան՝ բոլոր ուսանողների կարգադրութեամբ ներքոյ։ Թոյլտուութիւնը վաղուց ստացած է և այս օրերս կը բացվի. ընթերցարանը կարող է բովանդակել մօտ 3 հարիւր ընթերցող և կը լինի նոյն իսկ համալսարանի շէնքութեան մէջ.—Ցանկալի էր, որ ուսանողներից կազմված ընթերցարանի վարչութիւնը ուշադրութիւն դարձնէ համալսարանում զանազան ազգութեան պատկանող ուսանողների վրա (լեհացիք, հայեր, բուլղարներ, հրեայք և այլք) և ունենալ ձեռք բերել դրանց ազգային գանձ պ ա ր բ ե ր ա կ ա ն հրատարակութիւնները։

Երրորդ հիմնարկութիւնն է—համալսարանական ն ա հ ա ն գ ա յ ի ն դ ր ա մ ա ր կ ղ ն ե ր ը (товарищескія или губернскія кассы)։ Ինչպէս յայտնի է՝ մինիստր Տոլստոյի ժամանակ որ և է ընկերական գանձարան, որ և է ուսանողական դրամարկղ չքաւոր ընկերներին օգնելու համար—սաստիկ հալածվում, արգելվում էր. յանցաւորները խիստ պատժի էին ենթարկվում. Բայց այնուամենայնիւ ազգասէր ընկերին օգնելու կարօտութիւնը մի՛շտ և մի՛շտ զգալի էր։ Վերջապէս յանձնվեց ամսից համալսարանական պրոֆեսորների խորհուրդը (совѣтъ) պաշտօնէս համարից ընկերական դրամարկղների գոյութիւնը և այժմ թոյլ է տրված ուսանողներին՝ շրջաններ կազմելով, դրամարկղ պահել։ Նահանգային կամ ընկերական դրամարկղը կազմվում է այսպէս. ժողովվում են մի որևէ նահանգի գիմնազիոններում աւարտած ուսանողները, կազմում են կանոնադրութիւն—որ՛քան տուրք է նշանակվում իւրաքանչիւր անդամից և ո՛րքան նպաստ՝ կարօտ ուսանողին,—այս կանոնադրութիւնը ներկայացնում են համալսարանի խորհրդին ՚ի հաստատութիւն. այնուհետև այդ ուսանողները ընտրում են պրոֆեսորներից մէկին իրանց հոգաբարձու, որ ներկայ է լինում ընդհանուր ժողովներին՝ իբրև նախագահ. մեր նիստերին—նա բացակայ է—Պէտք է կարծել, որ՝ եթէ մի նահանգի ուսանողներին կարելի է միանալ և դրամարկղ կազմել՝ կարող են միանալ և մի քանի նահանգների ուսանողները—մանաւանդ, երբ որ որանց թիւը առանձին առած՝ շատ փոքր է։ Այսպէս ես ուզում եմ ասել, որ համալսարանի հայ ուսանողներին ես, որոնց թիւը 60-ի չափ է և որոնք ժողովված են զանազան նահանգներից, կարող են միանալ և ընկերական դրամարկղ կազմել։ Եւ այս մանաւանդ անհրաժեշտ է, որ հայ ուսանողների մէջ օրէցօր աճելանում է կարօտեալների թիւը, որոնց անպատճառ պէտք է օգնել, դրամական նպաստ հասցնել.—Այսօր լսեցի, որ համալսարանի պրոֆեսոր պ. Ն. Ն ե ր ս է ս ե ա ն ց ը վերադարձել է Փարիզից, ուր նա գնացել էր դեռ ամառը՝ ուսումնական պարապմունքների համար։ Պէտք է կարծել, որ հայ ուսանողները կաշխատեն օգուտ քաղել՝ մեր գիտնական հայրենակցի մասնակցութեամբ ը ն կ ե ր ա կ ա ն դ ր ա մ ա ր կ ղ ի հարցը գլուխ բերելու։

Վերջացնելով նամակս, թոյլ եմ տալիս ինձ յուսալ, որ եթէ համալսարանի հայ ուսանողաց դ ր ա մ ա ր կ ղ ը հաստատվի—անտարբեր մնալու չեն դէպի այդ բարենպաստ գործը Մոսկվայի հ ա մ ա լ ս ա ր ա ն ի հ ի ն հ ա յ ո ւ ս ա ն ո ղ ն ե ր ը՝ իրանց աջակցով դրամներից ստանելով կամ միանուագ ամսադրութեամբ հասցնելով իրանց կարօտ և զանդուածո հայրենակիցներին.... կը յուսանք և կը սպասենք։

Նամակս վերջացրել էի, երբ յանկարծ հեռագիրը բերեց մի ցաւալի լուր. 11-ին մարտի՝ Փարիզում ծանր հիւանդութիւնից յետոյ վախճանվել է բոլոր Եւրոպային յայտնի ռուս պ ի ա ն ի ս տ Ն ի կ ո լ ա յ Ռ ո ւ բ ի ն շ տ է յ ն ը (կոմպոզիտոր Անտոն Ռուբինշտէյնի եղբայրը)։ Հանգուցեալը մի ամիս առաջ Մոսկվա էր և բոլորովին առողջ։ Պատմում են, որ երբ՝ նա՝ հիւանդութեան սկզբին (նա չարքաշացաւից մեռաւ) գիմամ է երեկոյի բժիշկ Զ ա խ ա ր ի ն ի ն, սա ասել է հիւանդին. «դու մի ամսից կը մեռնես»։ Երեւում է բժիշկներն էլ ափսել են գրուսաը խոսել.... Բայց Ռուբինշտէյնի մահը զարհուրելի մեծ կորուստ է բոլոր երաժշտասէրների համար։

***

ՆՈՐԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Այն աւելի վրա Ս. Պետերբուրգում, որտեղ թագաւոր կայսրը ընկաւ չարագործի ձեռքից, պէտք է շինվի մի եկեղեցի. ինչպէս վճռել է Ս. Պետերբուրգի դուման։

—

Նորին կայսերական Բարձրութիւն Թագաժառանգ Նիկոլայ Ալէքսանդրովիչ նշանակված է Հէլսինգֆորսի համալսարանի կանցլեր, իսկ մինչև Թագաժառանգի չափահաս լինելը, այդ պաշտօնը կը կատարի բարոն Շէրնվալ—Վալլէն։

—

Ս. Պետերբուրգից հեռագրում են Մոսկվայի լրագիրներին որ բարձր կառավարութեան մէջ հերթական երեք հարցեր են քննվում. ա. գիւղացիների անզարգացնութեան մասին, բ. գիւղացիների հողային կալուածների մեծացնելու մասին և գ. անցագրերների սխառնմայի ոչնչացնելու մասին։

—

Ինչպէս յայտնի է Ֆինլանդիայի սահմանադրութիւնը շնորհվեցաւ Ալէքսանդր I կայսրի ձեռքով, այնուհետև նրա յաջորդ կայսրները, իրանց գահակալութեան օր իրանց առաջադրութեամբ հաստատում էին Ալէքսանդր I-ի Ֆինլանդիային տուած այդ կոնստիտուցիան։ Այդպէս վաւերացրեց այդ սահմանադրութիւնը կայսր Նիկոլայոս I. յետոյ կայսր Ալէքսանդր II և վերջապէս. ինչպէս կարդում ենք այժմ լրագիրներում, այս օրերս վաւերացրեց իր առաջադրութեամբ Ֆինլանդիային Ալէքսանդր I-ի շնորհված կոնստիտուցիան կայսր Ալէքսանդր III։

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք Մոսկվայից. այդ քաղաքի հայ քահանայ Յարութիւն Պօպովեանցից նրա աշխատասիրած «Պատմութիւն Նոր Կտակարանի»։ Այդ գիրքը շատ լաւ կազմված է. գրված է գեղեցիկ, հասարակ ոճով, հասկանալի աշխարհաբար լեզուով. Տպագրութիւնն էլ շատ մաքուր է. Մեզ, առհասարակ, պակաս էին որոշեալ պատմութեան վրա ժողովրդական լեզուով գրված գրքեր։ Հայոց գրականութիւնը զուրկ լինելով աւետարանի աշխարհաբար լեզուով թարգմանութիւնից, քահանայ Պօպովեանցի գեղեցիկ աշխատանքը կարող է մասամբ բաւականացնել այն ընթերցողին, որ գրաբար լեզուն չէ ըմբռնում. գոնէ այդ գրքից ընթերցողը կարող է ծանօթանալ Քրիստոսի պատմութեան հետ և աւետարանի վարդապետութեան գլխաւոր հիմունքների հետ։ Խորհուրդ ենք տալիս հայ հասարակութեանը առնել այդ գիրքը։ Գիրքը ունի 160 երես և իր ծաւալի համեմատ էլ շատ էժան է. Նրա գինը ընդամենը 60 կոպէկ է։ Ցանկացողները կարող են գրել Մոսկվա հետեւեալ հասցէով. Москва, домъ Армянской церкви, священнику Артемію Попову.

—

«Փորձ» ամսագրի փետրվար ամսի տետրակը այս օրերս հրատարակվեց։ Այս տետրակի բովանդակութիւնը։ I. Յակոբ Շահամիրեանցի մանկավարժական գործունէութիւնը Հնդկաստանում, անհիւն Ս. Երիցեանի. II. Հայք և Հայաստանը օտարների աչքում, հրապ. քաղաքաց. Արք. Յովհաննիսեանի. III. Շահէն, Պռօշեանցի. IV. Ռուսիոյ հայոց վիճակագրութիւնը Ա. Երիցեանի. V. Վանեցու երգ Դ. Բաբխուդարեանցի. VI. Աշուղ գրոց Ցանի Բէգլեարի. VII Ներսիսեան դպրոցի տարեգրքը. VIII Նորագրեան. IX. Քաղաքական տեսութիւն. X. Դիբրանեցի «Խենթից պատմուածք» հայոց բանի վրա, խմբ. Դաւիթ Էրեմեանի. XI. Ցուցապարութիւններ։ Պ. Ա. Երիցեանցի յօդուածից Ռուսաստանի հայերի թւի մասին, երևում է որ հայերի ընդհանուր թիւը Կովկասում և Անդրկովկասում 860.453 հոգի է, իսկ ամբողջ Ռուսաստանում 916.989 հոգի։ Հետաքրքիր է իմանալ, պ. Երիցեանը հաշւում է միմիայն լուսաւորչական հայերին, թէ նրանց մէջ հաշւում է և կաթոլիկ, բողոքական և մահմետական հայերին։ Երևի չէ հաշւում։

—

Ստացանք Թիֆլիսեցի պ. Նազար Դրիգորեան Յարութիւնեանցից 10 րուբլ նրա տարեկան վճարը յօգուտ «Միացեալ ընկերութեան»։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՅՈՒՆԱՍՏԱՆ

—

Աթէնքից անգլիական „Standard“ լրագրին հեռագրում են հետևեալը։ Յունական զօրքերի գլխաւոր շտաբի երկու սպաներներ Աթէնքից ուղևորվեցան դէպի Թեսալիայի սահմանները, որտեղ մի քանի ամրոցներ պէտք է կառուցանեն։ Թերմոպիլեան անցքը, Սպերհէյ գետը և Լոռ ասոյ միջոց կէտեր են, որոնք պէտք է ամրացնեն։ Մի ծեր գեներալ ասել է Թեթեւեցին հետևեալը. „Յունական նոր ուղղութիւնը թէ յարձակողական և թէ պաշտպանողական. ժա-

---

III. Առածներից և ասածներից։

IV. Ժողովրդական «Մեծաց գիւղերից և կանոններից», որոնք ամփոփվում են և գրվում են, եթէ կարելի է այսպէս ասել, ամսին դատ բոլոր իրաւաբանական կեանքը։

Այժմ քանի մասի կարելի է բաժանել, գոնէ մեր կարծիքով, ժողովրդական գրականութիւնը.

Եթէ ժողովրդական բանաստեղծութիւնը ծանօթացնում է մեզ նրա սրտի զգացմունքների հետ, տալիս է միջոց ճանաչել և գնահատել նրա բանաստեղծական ձիրքը, եթէ հերոսական երգերը և աւանդութիւնները մեզ ծանօթացնում են նրա անցեալի հետ, առածները ընդհանրապէս արտայայտում են ժողովրդի փիլիսոփայական հայեացքը կեանքի զանազան երեւոյթների և մարդկային միջնորդ հետ յարաբերութիւնների վրա. իսկ «Մեծաց գիւղերը և կանոնները» ծանօթացնում են մեզ ազգի իրաւաբանական կեանքի և բարոյականութեան հետ, որովհետև ինչը իրաւաբանութիւնը ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ բարոյականութեան (мораль) մի մասը կամ հիւղը.—այն մասը, որի նպատակն է կարգաւորել մարդկային յարաբերութիւնները հիմնական աւելի համապատասխան սկզբունքների վրա։ Ուրեմն հաւաքել և ուսումնասիրել մի որ և իցէ ժողովրդի գրականութիւնը, նշանակում է թափանցել նրա հոգեկան, բարոյական և մտաւորական աշխարհը՝ ճանաչել նրա ոգին, պարզ բոլոր զգացմունքները և շարժումները, մեր բանի նրա բոլոր կեանքը թէ փիլիսոփայական, թէ բարոյական և թէ բանաստեղծական։

Այս է պատճառը որ համեմատական ազգագրութիւնը (этнологія) գիտնականների բոլոր ուշադրութիւնը դարձնում է ոչ թէ միայն քաղաքակրթված, այլ և վայրենի ազգերի կեանքի վրա։ Այս է պատճառը որ դրական փիլիսոփայութեան (позитивная философія) բոլոր հետևողները և էտնոլոգները սկսած Գ. Սպենսերից, Մօրգանից, Լէբբոկից, Տայլորից, մինչև Ֆիւստէլ դը Կուլանժը, Բախօֆէնը և Պօստը հետևում են մի և նոյն նպատակին, այն է համեմատա-պատմական մեթոդով (историко-сравнительный методъ) ուսումնասիրել զանազան ազգերի կեանքը թէ իրաւաբանական, թէ բանաստեղծական, թէ բարոյական և թէ տնտեսական կէտից, որոնել և գտնել այն պատճառական օրէնքները, որով կառավարվում են, զարգանում են և առաջ են ընթանում զանազան սոցիալական երեւոյթները։ Այն իսկ այս պատճառաւ մենք թոյլ ենք տալիս մեզ մեր իրաւաբանների և առհասարակ կրթված դասի ուշադրութիւնը դարձնել մեր ժողովրդական կեանքի և գրականութեան վրա։

Եթէ վեր առնենք, օրինակի համար, մեր հայոց ընտանիքը և համեմատենք ուրիշ ազգերի ընտանիքի հետ, մենք կը տեսնենք՝ որ նա իր իրաւաբանական կազմվածքով շատ քիչ է զանազանվում հին յունաց, հռոմէացոց և հնդկաստանցոց ընտանիքից։ Այս միտքը ապացուցանելու համար, գայց ենք տալիս գիտակ թէ գաղիացոց երեւելի պատմաբան և իրաւագէտ Ֆիւստէլ դը Կուլանժի սքանչելի աշխատութիւնը «Հին հասարակութիւնը» (La cité Antique). Կարդացէք այս աշխատութիւնը և դուք կը համաձայնէք մեզ հետ։

II. Երգերի նշանակութիւնը

Դառնանք այժմ մեր ժողովրդական երգերին։ Մեր կրթված դասի մէջ կազմված է մի սխալ համոզմունք՝ իբր թէ մեր ռամիկ ժողովուրդը չունենալով առանձին բանաստեղծութիւն, երգում է Թուրքերէն լեզուով, թէ մեր ժողովրդական երգերը ոչ մի միտք չեն արտայայտում և կազմվում են զանազան նախադասութիւններից, որոնք ժողովված են միայն ոտերի ուղղութեան համար։ Այս կարծիքը բոլորովին սխալ է, կամ աւելի լաւ ասած զրպարտութիւն է, որը ի զուր անդը բարդում են մեր ժողովրդական բանաստեղծութեան վրա։

Մենք մեր բարոյական պարտք ենք համարում բողոքել այսպիսի զրպարտութեան դէմ և յուսով ենք, մեզ կը յաջողվի ապացուցանել հակառակը։

Ժողովրդական երգերի չը գնահատելու պատճառը այն չէ, որ նրանք չեն պարունակում զանազան մտքեր, այլ այն է, որ մենք ինքներս չենք հասկանում նրանց միտքը կամ թէ զարգացմամբ բարձր լինելով՝ խստութեամբ ենք նայում երգերի վրա պահանջելով խորը բանաստեղծական և փիլիսոփայական մտքեր։ Ըմբռնել ժողովրդական բանաստեղծութեան, երգերի մէջ պատահում են սխալ մտքեր և մութ անցքեր. բայց առայէք խնդրեմ՝ ինչ բանաստեղծի գրուածքի մէջ չէ կարելի գտնել սխալ և մութ մտքեր։ Մի թէ կարելի է վեր առնել մի որ իցէ գրուածքի միայն թոյլ կողմերը, և այս հիման վրա արհամարհել և հերքել նրա նշանակութիւնը, բոլորովին մոռանալով նրա լաւ յատկութիւնները։ Ներմանապէս էլ ժողովրդական գրականութեան և բանաստեղծութեան ուսումնասիրելու ժամանակ մենք պարտ ենք ի նկատի ունենալ երկու սկզբունք. 1) խստութեամբ չը ընդունել երգերի մէջ արտայայտված մտքերը և 2) պարտ ենք թափանցել ժողովրդի զգացմունքները և հասկանալ երգերի ներքին միտքը։

Միայն այսպիսի հետազօտութեամբ կարող ենք ճանաչել ժողովրդի ոգին և հասկանալ նրա սրտի բոլոր շարժմունքները և զգացմունքները։ միայն այսպիսի կերպով կարող ենք գնահատել ժողովրդի բանաստեղծական ձիրքը և այլն։

Վեր առնենք մի քանի օրինակներ, որոնք ապացուցանում են՝ թէ մեր ժողովրդական երգերը երբեմն արտայայտում են երևելի և խոր փիլիսոփայական մտքեր։ Կարդացէք հետեւեալ երգը, որ մենք բերում ենք «Սոխակ Հայաստանի» երգարանից.

«Գնացէք, տեսէք ինչն ա կերել մուկին, ճիմին տեսանք կատուն ա կերել մուկին, մուկին կատուն ձեզ բարեկենդան, մեզ քաշք տարի։

Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել կատուն.
Եկանք, տեսանք՝ շունն ա կերել կատուն և այլն։
Գնացէք՝ տեսէք, ինչն ա կերել շանն.
Եկանք, տեսանք՝ գայլն ա կերել շանն և այլն։
Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել գայլն.
Եկանք, տեսանք՝ արջն ա կերել գայլն և այլն։
Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել արջն.
Եկանք, տեսանք՝ Փիլն ա կերել արջն և այլն։
Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել Փիլն.
Եկանք, տեսանք՝ Թուխն ա կերել Փիլն և այլն։

մանակ պէտք է հետևի իր նախորդների ընթացքին։ Ինչը պատմութիւնը մեզ աւանդում է պատերազմական գործողութիւնների նախագիծը իր բոլոր մանրամասնութիւններով. 1854 թուականին գնդապետ Դրիգոս 400 զինուորներով փորձեց Մեցովոն(?) և մօտեցաւ Եանինային(?) 2 մղոն տարածութեան վրայ. Հաջի-Պետրոսը մի քանի տասնեակ անհամար և փառ պատրաստված զինուորներով նուաճեց Տրիկալի ամբողջ գաւառակը։ Այժմեան յոյները խանձում են կրկնել իրանց նախորդների այդ քաջութիւնները"։ Աթէնքի մէջ շատով կը սպասեն մեծ քանակութեամբ հրացաններ, որոնք գնված են Միացեալ Նահանգների մէջ։

Փարիզից "Polit. Corresp." լրագրին հաղորդում են, որ քաղաքական շրջանները անհանգստացած են յոյն-թիւրքական հարցի պատճառով։ Թագաւորակալները(?) ամեն կերպ աշխատում են հաշտեցնելի պատասխաններ տալ, երբ նրանց հարց են առաջարկում Ցունաստանի մասին։ Ցունաստանի յաջողութիւնը բանակցութիւնների ժամանակ հաւանականութիւնները աւելի են հաւանում, քան թէ Բ. Դրան բռնած ընթացքը։

ՕՏԱՐ ԼՐԱԳԻՐՆԵՐԸ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԿԱՅՍՐԻ ՄԱՍԻՆ

Թագաւոր կայսրի մահուան մասին ֆրանսիական „Temps“ լրագիրը տպել է հետևեալ առաջնորդող յօդուածը։ Աւելորդ է խօսել այն զգացմունքի մասին, որով ֆրանսիան կընդունի այն եղեռնագործութեան լուրը, որին զոհ գնաց առաջ կայսրը։ Բացի մի քանի ֆանատիկոսներից, որոնք քաղաքական գործունէութեանը այնպէս են վերաբերում, ինչպէս թափառական, քաղաքակրթութեան մասին հասկացողութիւն չունեցող վայրենիները, իւրաքանչիւր ֆրանսիացի կը ողբայ այն եղեռնագործութիւնը, որ կարող է գանգազեցնել ազատական գաղափարների առաջադիմութիւնը Եւրոպայի մէջ, եթէ այդ առաջադիմութիւնը կախված լինէր մի խումբ մոլեգինների յանցաւոր ձեռնարկութիւններից, որ իրանց վարմունքով յիշեցնում են մեզ միջին դարերի սեւոր ժամանակները։ Այդ ընդհանուր սեւոր զգացմունքը և յանցանքի դատապարտութիւնը աւելի էլ մեծ նշանակութիւն պէտք է ունենայ, որովհետև ամենքին յայտնի է այն մեծ ծառայութիւնը, որ Ռուսաստանը արաւ Ֆրանսիային 1875 թուականին։ Այդ սեւոր զգացմունքը և զայրացումը արդարացնելու համար բաւական է հանգուցեալ կայսրի յիշեալ գործը։ Բայց հասարակական կարծիքի անբաւականութեան պատճառը միայն այն բարեկամական կապերը չեն, որ ունեն միմեանց հետ ֆրանսիական և ռուսաց կառավարութիւնները։ Հասարակական կարծիքի այդ տրամադրութեան պատճառը ընդհանուր շահերն են։ Ֆրանսիացիները վաղուց համոզվել են, որ քաղաքական սպանութիւնները չեն հասցնում յանցաւորների նպատակներին։ Ազատութիւնը ձեռք է բերվում այն ժամանակ, երբ մարդիկ համոզված են, թէ նա օգտակար է և երբ նա շատ հաջեակիցներ է ունենում, իսկ սպանութիւնները երբէք օգուտ չեն համեցել։ Այս պատճառով պէտք է յուսալ, որ հաստատված յանցանքը յետադիմական գաղափարներին օգուտ կը տայ։ Կարծիքների անհամաձայնութիւնը իշխանութեան և ազատութեան սկզբունքների մասին, կառավարական ձևերի մասին, որոնք այդ սկզբունքներից միայն արտայայտութիւնն են, ոչինչ ընդհանուր բան չունեն այն սեւոր անցքի հետ, որի մասին հեռագիրը մեզ անյետևութիւն տուեց։ Զափազանց տարհամոզված նիհիլիստական շարժումը մինչև անգամ այն երկրի մէջ, որտեղ նա սկիզբ է առել և պահպանվում է, ոչինչ կապ չունի Եւրոպայի քաղաքական հոսանքութիւնների գործունէութեան հետ։ Մենք աչքի առաջ ունենք մի առանձին փաստ, որ յատուկ է այն ժողովրդին, որի մէջ մենք նկատում ենք անձնական քաղաքակրթութեանը կից վայրենու ոգի և դրա պատճառներն են աշխարհագրական պայմանները, երկրի տարածութիւնը, նրա կլիմայի և ամանութիւնների ցանցանութիւնը և եւրոպական ժողովուրդների մէջ վաղուց տարածված գաղափարների հետ ուշ ծանօթանալը։ Այդ երկու հակառակ տարրերի ընդդիմադրութիւնից—առաջանում է մի առանձին կարգ, մի հիւանդութիւն, որի նշաններից մէկն էլ նիհիլիզմն է։ Կայսր Աղէքսանդր II-ի անողորմելի սպանումը ապացուցանում է այդ դրութիւնը։ Բայց որքան էլ ցաւալի է այդ անցքը, նա ոչինչ չէ ապացուցանում ոչ ազատութեան և ոչ ժողովրդականութեան դէմ և միայն անբարեխղճութիւնը այդ անցքը կարող է գործել գործնել ազատական սկզբունքների դէմ, որոնք տիրում են Եւրոպայի մէջ և ոչինչ ընդհանուր բան չունեն այն սպանութեան հետ, որ այդքան յանցաւոր կերպով կատարվեցաւ Ռուսաստանի մէջ։

„Journal des Débats“ լրագիրը տպել է հետևեալը։ Մինչև Կ. Պոլիս իր գործերը հասցնող յաղթող թագաւորը, որ ազատեց 60 միլիոն ճորտերին, իր բոլոր հպատակներից չոր նման սիրված բարի և փափկասիրտ մարդը ազատվեցաւ Կարակոզովի(?) և Բէրեզովսկու ատրճանակներից, Սոլովևի րէվոլվերից, Զմեռային պալատի մէջ եղած ճայթիւնից առաւ մի հարուածով փրկուցի վրա ապահովելու համար։ Աղէքսանդր II-ի գործը այժմ պատմութեան սեփականութիւնն է։ Նա կարող է մի քանի տողերով արտայայտվել։ Նա ամբողջից պարզականութեան աշխարհին արտասովոր, յաղթեց Լեհաստանի վերջին ընդդիմադրութիւններին, նա գրաւեց դէպի Սև ծովը Պետրոս Մեծի և Եկատերինա II-ի ցոյց տուած ճանապարհով, նա ամրացրեց և առաւել տիրապետութիւնը Միջին Ասիայի մէջ, վերջացրեց առաւ գիւղացիների ստրկութեան։ Այդպիսի գործերը Աղէքսանդր II-ին տալիս են մի մեծ տեղ Միխայիլ Ռոմանովի սերունդների շարքում։ Նա իր յետնորդից ծանր բեռն ժառանգեց և պատւով տանում էր նրան և եթէ նա նախազգուշանէր իր ցաւալի վախճանը, գուցէ կարող էր միխիթարվել նրանով, որ իր գործերը կապրեն նրանից յետոյ։

Բերլինի „Provinz. Corresp.“ լրագիրը տպել է հետևեալը։ Կայսր Աղէքսանդր II-ի ժամանակ Պրուսիայի, Գերմանիայի և Ռուսաստանի մէջ խաղաղ և բարեկամական համաձայնութիւն էր տիրում, որ գլխաւոր պատճառ դարձաւ Գերմանիայի և Աւստրիայի բարեկամութեան վախճանական թուականների նշանաւոր անցքերից յետոյ։ Դա առիթ տուեց երեք կայսրների դաշնակցութեանը, որ երկար ժամանակ եւրոպական խաղաղութեան գրաւական էր։ Յօդուածը վերջանում է բարի ցանկութիւններով կայսր Աղէքսանդր III-ին։

ՖՐԱՆՍԻԱ

Լրագիրների մէջ կարդում ենք հետևեալ տեղեկութիւնները։ Փարիզի մէջ ամենքը մինիստրական փոփոխութիւնների են սպասում։ Գրեվիի խորհրդատուների կարծիքները բաժանված են այն հարցի մասին, թէ կառավարութիւնը ի՞նչ դիրք պէտք է բռնի, երբ պատգամաւորների ժողովի մէջ կը սկսվի քննվել ընտրողական նոր ձևի մասին առաջարկութիւնը։ Գրեվիի և Գամբետայի բոլոր խորհրդակցութիւնները այդ հարցի առիթով ոչինչ հետևանքներ չունեցան։ Նրանք չը կարողացան համաձայնութիւն կայացնել ընտրողական նոր ձևի մասին։ Գրեվին խանձում է հին ձևը պահպանել, Գամբետան նորն աւելի լաւ է համարում։ Երբ այդ երկու հայեացքների անհաշտութիւնը աչքերև դարձաւ, այն ժամանակ ծագեցաւ հետևեալ հարցը. մինչև ո՞ր աստիճան կառավարութիւնը իրաւունք ունի մասնակցել պատգամաւորների ժողովի վիճաբանութիւններին և այդպիսով ազդել անդամների հանրապետականների վրա։ Այդ հարցի պատճառով մինիստրների մէջ անհամաձայնութիւն ծագեցաւ։ Գամբետայի կողմնակից մինիստրները համարում են, որ կառավարութիւնը չը մասնակցի վիճաբանութիւններին, իսկ Գրեվիի կողմնակիցները խանձում են յայտնել ժողովին հանրապետութեան նախագահի հայեացքները։ Այսպիսի անհամաձայնութիւնը ի նկատի առնելով, աչքերև է, որ այժմեան մինիստրութիւնը երկարատև չէ կարող լինել և եթէ մինչև այժմ նա չէ փոխվել, դրա պատճառը նոր մինիստրութեան կազմելու դժուարութիւնն է։

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆԻՑ

ՍԻՄԼԱ, 18 մարտի։ Հերատի և Կանդահարի պատասխանած գործերը Աւղանների ցեղի հետ պաշարեցին Էյուբ-խանին Հերատի մէջ։ Լուր կայ, որ Էյուբ-խանը գերի է ընկած։

Խմբագիր-հրատարակիչ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել թոփն.
Եկանք, տեսանք ժանգն ա կերել թոփն և այլն.
Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել ժանգն.
Եկանք, տեսանք հողն ա կերել ժանգն և այլն.
Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել հողն.
Եկանք, տեսանք՝ ջուրն ա կերել հողն և այլն.
Գնացէք, տեսէք՝ ինչն ա կերել ջուրն.
Եկանք, տեսանք՝ մարդն ա խմել ջուրն և այլն.

Այս երգը կարելի է համարել ընդհանուր ազգային, որովհետև համարեա բոլոր բան հայաստանցիք երգում են նրան, միմիայն զանազան փոփոխութիւններով։

Երևանեայ գաւառի Կաւալու գիւղում երգում են այսպէս. «Գնացէք տեսէք (տեսէք) վով (ով) է կերի խոտին, Գնացինք տեսանք (տեսանք) գառն է կերի խոտին» և այլն։ Ցեղով երգի ընթացքը մի և նոյնն է, ինչպէս «Ամսուկ»-ում, միմիայն հետևեալ փոփոխութեամբ։ Գառն ուտում է խոտին, գառին ուտում է գայլը, գայլին շունը, շանը սրճը, սրճին առիւծը, առիւծին փիղը, փղին Թուրը (սուրը), սրին ժանգը, ժանգին խողը, խոզին մարդը և վերջապէս մարդին հողը։

Կարդացէք այս երգը ուշադրութեամբ, աշխատեցէք հասկանալ նրա ներքին միտքը. տեսէք հասնելու բանին՝ յ ա ղ թ ե լ, ո չ ն չ ա ց ն ե լ նշանակութիւնը և դուք կը համոզվեք մեզ հետ, որ այս երգը արտայայտում է խորին փիլիսոփայական միտք,—նրա մէջ ժողովուրդը նկարագրում է բնութեան մէջի յաւիտենական և անվերջ պատերազմը, որով զօրեղ կենդանին ուտում է, ոչնչացնում թոյլին։ Այս պատերազմի բնագէտները անուանում են պ ա տ ե ր ա զ մ ա պ ր ո ւ ս տ ի հ ա մ ա ր (борьба за существование). Ժողովուրդը իր պատմական կեանքի բոլոր ընթացքում ականատես է այդ պատերազմին, բայց զարգացած չը լինելով նա չէ կարողանում բնութեան այս երևոյթը ընդհանրացնել (обобщать), վերացական կերպով ձևակերպել (формулировать) և արտայայտել այն միտքը թէ բնութեան մէջ զօրեղ կենդանին ոչնչացնում է իրանից աւելի թոյլին,—այլ ուղղակի նկարագրում է յիշեալ պատերազմը։ Բացի սրանից երգի միւս գլխաւոր միտքը այն է, որ ամեն կենդանի իր սկիզբը առնում է հողից և վերջը դառնում է հողի մէջ։ Ըստ այս պատճառով ժողովուրդը հողին կոչում է «մայր հող», երկիրը աստուածացնում է։ Աւելորդ պատմութիւնից յայտնի է՝ թէ Յունաց յառաջաւոր հին Դեմետրա աստուածուհին պատկերացնում է երկիրը. մի և նոյն դերը խաղում էր և գերմանացւոց Հերթա աստուածուհին։ Ըստ մեզ յիշեալ երգի ներքին փիլիսոփայական միտքը։

Այժմ, ընթերցող, ձեր ուշը դարձնում ենք մի ուրիշ երգի վրա. կարդացէք «Զանգեզուրեցիների» հետևեալ տողերը.

«Դրախտ սարը մանիշակ,
«Իմ եարը քանց քեզ չիշակ (մանուշակ),
«Ձ ի ա ը (եարը) թուխից կանդիլնամ,
«Ծեղ կանճել եարիս մէջակ»։

Եթէ առաջին երգը մեզ ծանօթացնում է մեր ժողովրդի առանձին ինքնուրոյն փիլիսոփայութեան հետ, այս երգը ընդհանրապէս վերաբերում է ժողովրդի ամենաստիպական կեանքին։ Նա արտայայտում է մշակի վարքը. ցոյց է տալիս նրա ամուսնական դրութիւնը Հայաստանում։ Ինչու երգողը չէ առած (սիրել կամ առնել) [illegible] սեր էր կենում, այլ ամուսնացել է (ամբողջ)։ Այս երևոյթը պատահական չէ, նա վեր առնված է ուղղակի կեանքից։ Ցիրուսի մի տասն կամ քանի տարի սրանից առաջ Հայաստանում մշակի տարեկան վարձը եաթ թուման էր, այսինքն 21 րուբլի։

«Կէր առնենք մի ուրիշ տեսն «Զեյթունցի»։
«Ես Գալուստն եմ Աշտարակցի,
«Ցիսար (եարս) տարի ձեր տան բանեցի (*)
(աշխատեցի)
«Մի խուզարն խոտեցի։
«Աղջիկ (հարսնութիւն) Մարգարին տուեցի (երբեմն պարզեցի)։»

Ըստ այս երգի բովանդակութիւնը։ Աշտարակցի Գալուստը եաթ տարի աշխատում է, բանում է ու խուզարն առնում և վերջապէս պահանջում նրա աղջկայ վրա։ Հայաստանում հին ժամանակներից սովորութիւն կայ, որով փեսացուն պարտաւոր էր իր նշանածի ծնողաց վճարել մի գումար։ (Այժմ այս սովորութիւնը որից որ վերանում է, մնացած է, այժմ փեսացուն տալիս է նշանածի ծնողաց միայն շորեղէն պարգևներ,—գնման գին մի մինթանոց, անկողին կամ նշանածի եղբոր մի չուխայ և այլն։ Այս վերջինները իրենց կողմից փեսացուին պարգևում են չուխայ կամ ուրիշ հագուստ)։ Յետնական բան է, եթէ փեսացուն կարողութիւն չունէր, նա պարտ էր ծառայել, փոխ վճարելու իր նշանածի ծնողացը բաւականաչափ նոյն համար։ Ինչպէս երգից երևում է, պատմում էր, որ փեսացուն, փոխանակ ստոր մարդու մօտ ծառայում էր աղջկանի իր հարսնացուի—նշանածի հօրանց ծնողաց տանը։ Ըստ այս սովորութիւնն է նկարագրված երգի մէջ։ Այս սովորութիւնը յատկանիշ է շատ ազգերի. Յակոբը—ինչպէս յայտնի է Աստուածաշնչից—մի քանի տարի ծառայեց Լաբանի տանը, յետոյ նրա աղջիկը առաւ. Հէնց այս սովորութիւնից է ծագել «ամուսնութիւնը», որի հիման վրա փեսացուն թողնելով իր ծնողաց տանը, մտանում է իր նշանածի ընտանիքի անդամների կարգը և այսպիսի կերպով որդեգիր է դառնում։ Այս սովորութիւնը մենք տեսնում ենք ոչ թէ միայն Հայաստանում, այլև ամբողջ Աֆրիկայում, Ճապոնիայում (Տես Giraud Teulon-ի «Les Origines de la Famille, chap. III § 3 p. 154—165)։ Այս վերջին երգը վերաբերում է մեր ժողովրդի իրաւաբանական կեանքին,—ընտանեկան իրաւունքին (семейственное право)։ Նա պարզ ցոյց է տալիս՝ թէ Հայաստանում, ինչպէս և Հին Հնդկաստանում, Աստուածաշնչում և կանխական աշխարհի երկիրներում, հայրը ունէր իրաւունք ծախել իր դուստրը։

Այս քանի օրինակները պարզապէս ցոյց են տալիս, թէ ինչ նշանակութիւն ունի ժողովրդական բանաստեղծութեան և առհասարակ գրականութեան ուսումնասիրելը։

(Կը շարունակվի)

*) Երբեմն ասում են «Տանցի», այսինքն՝ Ձեզանի։